

DVJESTO
GODINA DOSTOEVSKOG

Uredila
Jasmina Vojvodić

Zagreb, 2021.

disput

SADRŽAJ

Jasmina Vojvodić DVJESTO GODINA DOSTOEVSKOG	7
ANALIZE (OD PRIPOVIJESTI DO ROMANA)	
Željka Fink O NEKIM LINGVISTIČKIM ELEMENTIMA U PRIPOVIJETCI <i>TUĐA ŽENA I MUŽ POD KREKETOM</i> F. M. DOSTOEVSKOGA	55
Živa Benčić (ANTI)JUNAK U LJUBAVI	73
Tomislav Brlek, Adrijana Vidić GOVORITI ŠUTEĆI, PRIPOVIJEDATI PISANJEM: <i>KROTKA</i>	93
Zoran Tihomirović POSTHUMANIZAM F. M. DOSTOEVSKOG	115
Željka Matijašević CIJEPANJE I NEUSPJELA INDIVIDUACIJA	129
Jasmina Vojvodić GROZNICA PETERBURŠKO-PAVLOVSKIH VEČERI (<i>IDIOT</i> F. M. DOSTOEVSKOGA)	141
Josip Užarević TREĆI U DIJALOGU (O ROMANU <i>BRAĆA KARAMAZOVI</i>)	161

DOSTOEVSKIJ I DRUGI

Cvijeta Pavlović
DOSTOEVSKIJ U OGLEDIMA TINA UJEVIĆA 187

Danijela Lugarić Vukas
FEDOR M. DOSTOEVSKIJ, VARLAM ŠALAMOV,
SERGEJ LEBEDEV (*ZAPISI IZ MRTVOGA DOMA,*
PRIČE S KOLYME, GRANICA ZABORAVA) 203

ADAPTACIJE: KAZALIŠTE I FILM

Lada Čale Feldman
“DRAMATIČNI” DOSTOEVSKIJ: *IDIOT* U ADAPTACIJI
GEORGIJA PARA I BOŽIDARA VIOLIĆA 237

Ivana Peruško
IDIOTOMANIJA NA SVJETSKOM EKRANU: TRANSMUTACIJA
I TRANSRODNOST JAPANSKOGA KNEZA MYŠKINA 261

RECEPCIJA DOSTOEVSKOGA

Nadežda Čaćinovič
POLIFONIČNOST FILOZOFIJE I DOSTOEVSKIJ 289

Suzana Coha
DOSTOEVSKIJ U MALIM DOZAMA: O RECEPCIJI
I RECEPCIJI RECEPCIJE DOSTOEVSKOGA
U HRVATSKOJ KULTURI 19. STOLJEĆA 297

Lovorka Magaš Bilandžić
OPREMA KNJIGA FEDORA MIHAJLOVIČA DOSTOEVSKOG
OBJAVLJENIH U HRVATSKOJ OD KRAJA 19. STOLJEĆA
DO DANAS 319

DOSTOEVSKIJ U KNJIŽNICI FILOZOFSKOG FAKULTETA

(sastavila Greta Šimičević Pavlović)

FEDOR MIHAJLOVIČ DOSTOEVSKIJ U KNJIŽNICI
FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU.
SELEKTIVNA BIBLIOGRAFIJA 345

DOSTOEVSKIJ KAO AUTOR 347

DOSTOEVSKIJ KAO PREDMET 361

KRONOLOGIJA ŽIVOTA I RADA F. M. DOSTOEVSKOG
(sastavio Zoran Tihomirović) 379

KAZALO IMENA 385

JASMINA VOJVODIĆ

DVJESTO GODINA DOSTOEVSKOG

Dostoevskij danas

Vladimir Sorokin, jedan od vodećih suvremenih ruskih pisaca, napisao je prije nekoliko godina roman *Manaraga* (2017) u kojemu je glavni junak vrlo neobičan kuhar. Kuhar je zapravo *book'n'griller*, odnosno *chef*, kako se to danas popularno zove, koji priprema hranu na književnim klasicima. Već na prvoj stranici romana čitamo da priprema “ražnjić od jesetre na *Idiotu*” (Sorokin 2017: 7). “Potpala” za dobru jesetru “punovrijedan” je, posve desakraliziran, deideologiziran i demistificiran roman sveden na knjišku gramažu i predstavljen kao dobar materijal za loženje: srednje težine 720 grama, duljine 509 stranica s adekvatnom kvalitetom papira, što je dovoljno kalorično za osam ražnjića. Sorokin se “vatreno” odnosio prema Dostoevskom kao piscu i prema njegovu opusu i u drugim svojim djelima, radio “plavo salo” ruskoga klasika u sibirskoj tvornici, a u drami *Dostoevsky-trip* ironično-zabavno pokazao da je Dostoevskij teška droga od koje se može umrijeti, pa bi je bilo poželjno razrijediti. Dostoevskij – taj “opasni” autor s pitanjima “opasnima za život” – pojavljuje se kao junak ne samo u Sorokinovoj prozi nego i u drugim djelima suvremene ruske književnosti, a junaci, motivi, teme i situacije iz njegovih djela klize u suvremenu književnost i kulturu. Dostoevskij je kao Sorokinova “potpala” intrigirao pisce čitavoga ruskog 20. stoljeća. Europsko, a ponajprije rusko književno 20. stoljeće gotovo je nezamislivo bez Dostoevskijeve “vatre” u Pasternakovu *Doktoru Živagu*, u *Petrogradu* Andreja Belog, u Nabokovljevu *Pozivu na smaknuće*, zatim kod pjesnika A. Vvedenskog i posebno u *Majstoru i Margariti* M. Bulgakova (Jackson 1978; Jovanović 1985). On ulazi u masovnu kulturu, a suvremeni popularni pisci novijeg doba koriste se citatima iz njegovih djela, spore se s junacima i njihovim stavovima (v. npr. V. Pec'juh, B. Akunin, E. Griškovec, T. Sincova, O. Tarasevič, D. Veresov i dr.), reagiraju na

njega kao na “podtekst” ili “pratekst” koji pruža mogućnost odgovora na mnoga pitanja današnjeg vremena (Černjak 2017: 137).

Još prije stotinu godina ruski je filozof Nikolaj Berdjaev u knjizi *Svjetonazor Dostojevskoga (Mirosozercanie Dostojevskogo, 1921)* pokušao odgovoriti na pitanje o trajnoj aktualnosti ruskoga klasika ukazujući na činjenicu da, po njegovu mišljenju, Dostoevskij odražava sva proturječja ruskoga duha. Rusi, kako se čini Berdjaevu, ne mogu živjeti u zoni sredine, nego u krajnostima. Oni su ili apokaliptični ili nihilisti usmjereni prema kraju svijeta i pogleda usmjerena u novo rođenje, što je u antinomičnom svijetu djela Dostojevskoga neobično naglašeno. Zato je on nerijetko percipiran kao “istinski ruski pisac”, “pravi predstavnik” ruske književnosti i ruske misli. Na Zapadu je on sigurno jedna od prvih asocijacija na rusku književnost i kulturu, i to ne samo klasičnu. Ruski književnik, publicist i kritičar Dmitrij Bykov u knjizi *Ruska književnost. Strast i vlast (Russkaja literatura. Strast' i vlast', 2019)* i gotovo stotinu godina nakon Berdjaeva ističe da je Dostoevskij najpopularniji ruski pisac na Zapadu te da o tome svjedoči količina izdanja, istraživanja, ekranizacija i konferencija posvećenih njegovu stvaralaštvu. Premda je Dostoevskij umnogome slavenofilske provenijencije, Bykov ga ipak smatra najzapadnijim ruskim književnikom koji je obrazovanje stekao na Dickensu i Balzacu te je, prema tome, u svojoj prozi njegovao zapadni model brzoga razvoja intrige, dinamičnu radnju koja reducira opise pejzaža i inzistira na dijalogu. Suvremeni ruski pisac Evgenij Vodolazkin, čija se proza slobodno može priključiti književnoj struji Dostojevskog, uspoređuje rusku i zapadnu književnost na temelju ruskih klasika koji su nasljeđovali tradiciju Drevne Rusi. Po njegovu mišljenju, upravo je tradicija srednjovjekovlja čvrsto zadržana u klasičnoj, devetnaestostoljetnoj ruskoj književnosti, napose u djelima Dostojevskog, dok je Zapad veze sa srednjovjekovnom tradicijom raskinuo još u renesansi. Kao i njegov kolega Dmitrij Bykov Vodolazkin smatra Dostojevskoga tipičnim zapadnim piscem koji se u zapadni kanon formom romana lako uklopio, ali je svejednako Zapadu interesantan jer je sadržajem upravo “ruski”, upravo “srednjovjekovni”, s izrazitom srednjovjekovnom kršćanskom metafizikom (Filippov 2020). Sva pitanja koja mogu biti naoko banalna on podiže na razinu metafizike, a Zapadu je upravo ta metafizika, ta “mističnost” privlačna i duboko “ruska”. Dostoevskog ne zanima ubojstvo kao čin, nego posljedice koje taj čin nosi, ne zanima ga sudski proces, nego duboka kršćanska pitanja koja iz njega proizlaze. Pitanja su, doduše, postavljali i Dostoevskijevi suvremenici poput Gercena (*Tko je kriv?*) i Černyševskog (*Što da se radi?*), ali Dostoevskij ne postavlja ta građanska i socijalno-politička pitanja, nego dubinska: zašto? čemu uopće? kako? kamo?

Djelo Dostojevskoga Stefan Zweig naziva tajnovitim i beskrajnim. Možda je upravo taj austrijski pisac i esejist najbolje opisao djela Fedora Mihajloviča suprotstavljajući ih zapadnim obrascima. Dostoevskij, smatra Zweig, voli junake koji pate, koji su vulkanski nedovršeni i vječno živi, što bitno odudara od književnih junaka na Zapadu. Balzacovi, Dickensovi ili Hugoovi junaci pravocrtni su, usmjereni prema određenom cilju, dok junaci Dostojevskog cilja nemaju i uopće se ne snalaze u stvarnom životu. Zweig stoga postavlja retoričko pitanje: “Pokažite

mi, pokažite mi kojeg od junaka u djelima Dostojevskog koji mirno diše, koji se odmara, koji je ostvario svoj cilj!” (1965: 112). Nije li to jedan od bitnih elemenata privlačnosti Dostoevskog na Zapadu? Nije li zato on “brand” ruske kulture i književnosti, kako piše Ljudmila Saraskina (prema Černjak 2017: 138)? Njegovu prozu, koju je zbog kulturoloških razlika i nepoznavanja jezika ponekad teško shvatiti na Zapadu, Virginia Woolf naziva “kipućim vrtovima”, “vrtložnim olujama”, prozom koja se otima kontroli, “vodenicama koje šište i ključaju”, ali koje nas privlače i “usisavaju”. Ona svoj esej iz 1925. i naziva *Rusko gledište* (*The Russian Point of View*, 1938), iscertavajući u njemu razliku gledišta, razliku između ruske i zapadne književnosti, razliku između ruskog i zapadnog pogleda na rusku književnost.

Kod “vrtložnog” Dostoevskog i jest bitno da ne postoji jedna točka gledanja. Mnoštvo misli i stavova sukobljava se u novom tipu polifonog romana, kako ga je nazvao Mihail Bahtin, a prihvatili istraživači nakon njega. Suprotnosti postoje ne samo u parovima junaka, ili u suprotstavljanju jednog junaka drugome, ili suprotstavljanju junaka svijetu nego i unutar jednoga junaka, na što je još šezdesetih godina Bahtin upozoravao u svojoj studiji *Problemi poetike Dostoevskog* (*Problemy poetiki Dostoevskogo*), naglašavajući da je u proturječnostima u jednom junaku Dostoevskij nastojao stvoriti dva junaka ne bi li dodatno dramaturgizirao samu proturječnost (2015: 45). Različiti stavovi, za i protiv, trajno su prisutni i u Dostoevskijevoj prozi i u teoriji koja ju je pratila. Uostalom, *Pro et contra* naslov je jednog poglavlja romana *Braća Karamazovi*, a Viktor Šklovskij tako je naslovio čitavu studiju o Dostoevskom u koju uključuje i proturječnosti u samom piscu koji je neprestano bio u sporu sa samim sobom (Šklovskij 1974: 350). Proturječnosti junaka, njihovih ideja i teorija propitivale su brojni istraživači. “Vatra” njegova stvaralaštva tinja kroz cijelo 20. stoljeće. Dmitrij Svjatopolk-Mirskij u *Povijesti ruske književnosti* (*Istorija ruskoj literatury s drevnejših vremena po 1925 god.*, 2007) piše da je duboki Dostoevskij, misleći na zrelo piščevo stvaralaštvo, “jedna od najznačajnijih i zloslutnih figura u cijeloj povijesti ljudske misli, jedna od najdrskijih i rušilačkih pojava u sferi visokih duševnih traganja” (2007: 420).

Dostoevskijeva “drskost misli”, proturječni stavovi intrigiraju ne samo pjesničare i teoretičare književnosti nego i psihologe, antropologe, filozofe, kako nekad tako i danas, u 21. stoljeću. U svojoj studiji o nasilju (*O nasilju. Šest pogleda sa strane*, 2008), u kojoj razmatra suvremena stanja u društvu, poznati slovenski filozof Slavoj Žižek se, između ostalog, poigrava kritikom bezbožnog ateizma iskazanog u Ivanovoj rečenici u romanu *Braća Karamazovi*: “Ako Boga nema, sve je dopušteno”. Žižek podsjeća da je André Glucksmann Dostoevskijevu kritiku bezbožnog nihilizma primijenio na konkretne događaje 11. rujna 2001. u New Yorku i slijedom toga naslovio svoju knjigu – *Dostoevskij na Manhattanu*. Žižek međutim smatra da je Glucksmann bio posve u krivu, jer “lekcija koju nas je naučio današnji terorizam glasi: ako ima Boga, onda je sve (čak i ubojstvo stotina nedužnih prolaznika) dopušteno onima koji tvrde da izravno djeluju u ime Boga, kao oruđe njegove volje [...]” (Žižek 2008: 115). Spomenutu metatemu iz Dostoevskijeva romana *Braća Karamazovi* razrađuje i ruski znanstvenik Sergej Kibal'nik, jedan od vodećih proučavatelja djela Dostoevskog, propitujući je u Lacana i Ži-

žeka, a oslanjajući se na Augustinovu tezu: “Ljubi Boga i čini kako ti drago”, te zaključuje da je perpetuiranje ideje “ima”/“nema” Boga zanimljivo i poticajno te da književni tekst (u ovom slučaju roman Dostoevskog) daje impuls psihoanalitičkoj filozofiji u njezinim spekulacijama tako što izvlači pojedinu misao iz konteksta književne cjeline (Kibalnik 2020: 238). Iz cjeline književnoga teksta može se izvući (što se nerijetko čini) samo jedan motiv ili junak, poput Raskol'nikova iz *Zločina i kazne*, za kojega je još kritičar Pisarev kazao da je reacionar i nasilnik, a u suvremenim shvaćanjima čovjeka 21. stoljeća “reakcionarnost” i “nasilništvo” mogu dovesti do razmišljanja o tom junaku kao pokretaču nastranih ideja i ubojstava. Možda čak i masovnih, kakve je počinio terorist Anders Breivik kada je u srpnju 2011. godine bombaškim napadom u Oslu i nasumičnom vatrom na otoku Utøyi ubio više desetaka ljudi. Obojica su, i Raskol'nikov i Breivik, bili mladi intelektualci zaludeni određenom idejom, izgradili su vlastitu teoriju i izvršili određenu kaznenu radnju iskušavajući svoju teoriju. Tako je *Zločin i kaznu* režirao Sergej Volkov 2013. godine, postavljajući na sceni kazališta Lensoveta Dostoevskijeva Raskol'nikova u neposredni dijalog s norveškim teroristom.

Dostoevskij je i danas intrigantan kako za književnike i općenito umjetnike tako i za proučavatelje njegova djela, a nepomirljivost stavova o njegovu djelu pojačava interes za tog pisca i održava žar, ili čak vatru, njegova stvaralaštva u brojnim književnim disputima i analizama. U prilog proučavanju Dostoevskoga u suvremenim uvjetima i u svim krajevima svijeta ide i elektronički časopis *Nepoznati Dostoevskij (Neizvestnyj Dostoevskij / The Unknown Dostoevsky)*, dostupan na ruskom i engleskom jeziku, koji su 2013. godine pokrenuli članovi *Međunarodnog društva Dostoevskog (International Dostoevsky Society)*, osnovanog na inicijativu ruskih i američkih istraživača Dostoevskog 1971, sa željom da se obznanе poznati i dosad nepoznati detalji o životu i radu tog pisca, dajući mu ujedno priliku da živi i u suvremenim uvjetima internetske komunikacije.

Od Mariinske bolnice do uzvišenog govora

Stvaralaštvo pisca koji je živio svega šezdeset godina, od 1821. do 1881, i koji je stvarao manje od četrdeset godina, ali je iza sebe ostavio značajne pripovijesti i romane te umnogome obilježio književnost 20. stoljeća, nije jednolično i nije jednake kvalitete. Autorov opus nije kompaktan niti ga takvim treba smatrati. Dostoevskij je počeo stvarati četrdesetih godina 19. stoljeća na motivsko-tematskoj razini u tradiciji “naturalne škole” i takozvanog Gogoljeva pravca, bijednih peterburških činovnika i “malog čovjeka”, ali to nije bila njegova intencija i nije tako nastavio. Premda ga držimo piscem velikih romana, Lukács smatra da Dostoevskij nije klasični romanopisac i da roman kakav je pisao nema ničeg zajedničkog s europskim romanom devetnaestog stoljeća, jer pripada “novom svijetu” (1986: 96). Nerijetko proučavatelji njegovu prozu cijepaju na dva dijela – rano stvaralaštvo do robije u sibirskoj kaznionici i zrelo nakon robije, što podsjeća na cijepanje ikone koju je Versilov u romanu *Mladić* bacio u kamin i koja je pukla na dva dijela. Tu je negdje lom i osobni, autorov, ljudski, a onda i spisateljski. Čini se ipak interesant-